

Janusz HOCHLEITNER

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Muzeum Zamkowe w Malborku

KAPLICE I CMENTARZE ZAMKU MALBORSKIEGO W OFERCIE TURYSTYCZNEJ - NOWE WYZWANIA

Wprowadzenie

Zamek pokrzyżacki w Malborku jest największą atrakcją turystyczną w północnej Polsce. O sile oddziaływania tego obiektu świadczy wiele aspektów – jest to największy zamek ceglany na świecie, będący w średnio-wieczu stolicą państwa krzyżackiego w Prusach, a dziś należy do najczęściej odwiedzanych miejsc w Polsce przez turystów. Obiekt ten jest coraz chętniej odwiedzany przez obcokrajowców (w 2015 r. turyści zagraniczni stanowili prawie 25% ogółu odwiedzających, tj. ponad 120 tys.), z czego największą grupę stanowią turyści z Niemiec, ale równocześnie bardzo wyraźnie rośnie udział odwiedzających z Rosji, Francji, Litwy, Hiszpanii i Włoch (MAŃKUS 2016). W 1997 roku cały zamkowy kompleks został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (HAFTKA 1998), przede wszystkim jako przykład prac konserwatorskich z przełomu XIX i XX wieku. Coraz wyraźniej należy jednak w tym miejscu podkreślić olbrzymi wkład polskiej szkoły konserwatorskiej, dzięki której skutecznie udaje się odbudowywać kolejne fragmenty obiektu, poważnie zniszczonego w pierwszych miesiącach 1945 roku (MIERZWIŃSKI 2004). Od zniszczeń wojennych z początku 1945 roku kompleks zamkowy w Malborku stopniowo jest przekształcany ze stanu ruiny w atrakcję turystyczną z bogatą ofertą muzealną.

Fot. 1. Zrekonstruowana przestrzeń kościoła NMP
na Zamku Wysokim (stan: IV 2016 r.)
Fot. L. Okoński

Oferta turystyczna Muzeum Zamkowego w Malborku znacznie się zmieniła w ostatnich latach. I nie jest to tylko efekt ostatnio zakończonych prac konserwatorskich na Zamku Wysokim, w wyniku których oddano zrekonstruowaną przestrzeń najważniejszego w średniowieczu krzyżackiego kościoła Najświętszej Marii Panny (fot. 1), a także ponownie konserwowanej kaplicy św. Anny (fot. 2) oraz tak zwanej Wieży Kleszej i Domku Dzwonnika¹. Niejako przy okazji udało się w dawnej kaplicy cmentarnej wielkich mistrzów odkopać groby kilkunastu jezuitów, pochowanych w XVIII wieku ku oraz rodziny starosty malborskiego Michała Ernesta Rexina, także z tego okresu (BURY, GOŁEMBNIK 2016). W marcu 2016 roku doszło ponownie do

¹ Projekt „Prace konserwatorskie i roboty budowlane w zespole kościoła NMP w Muzeum Zamkowym w Malborku”, współfinansowany z programu „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego” w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego 2009–2014.

Fot. 2. Kaplica św. Anny po ostatnich pracach konserwatorskich (stan: IV 2016 r.)
Fot. L. Okoński

Fot. 3. Ponowny pogrzeb kilkunastu jezuitów oraz rodziny Rexina w marcu 2016 r.
Fot. L. Okoński

ich pochówku w odbudowanej krypcie w tejże kaplicy (fot. 3). Tak więc kaplica św. Anny nadal jest cmentarzem. Chociażby te okoliczności prowokują do stawiania pytań o formę i zakres prezentacji tych przestrzeni muzealnych dla współczesnego ruchu turystycznego. W ostatnich dekadach tanatoturystyka cieszy się coraz większą popularnością (TANAŚ 2005, 2008). Można nawet zauważyć, że sfera religii staje się przedmiotem coraz większego zainteresowania turystów (MIKOS V. ROHRSCHEID 2013). Poniżej zostaną głównie zaprezentowane przemyślenia dotyczące kościoła i kaplic zamku malborskiego, które w poważnym stopniu umożliwiają w innej perspektywie spojrzeć na dziedzictwo kulturowe tego obiektu, a także wskazują potrzebę zreinterpretowania dotychczasowej wiedzy. Niejako na marginesie zostaną również przywołane i krótko omówione przestrzenie dwóch zamkowych cmentarzy, które wraz z pozostałymi obiektami stanowią już rozbudowany zespół sakralny.

Przestrzeń sakralna

Współcześnie często słyszymy o *sacrum*, które nie zawsze dla nas odbiorców znaczy to samo. O ile klasyczne podejście w *sacrum* widzi szczególnie doświadczenie estetyczno-numinotyczne (STRÓŻEWSKI 1989), tak obecnie coraz częściej akceptuje się istnienie świętości poza religią (SZALBOT 2004). Także i w polskim muzealnictwie przestrzeń sakralna staje się ważnym wyzwaniem. Podnoszą się głosy, że powszechnie odnotowywana utrata właściwej aury *sacrum* między innymi jest udziałem swobodnie ubranych i zachowujących się turystów w świątyniach muzeach. Zresztą nawet współczesne odwiedzanie takich obiektów wymaga od turysty znacznie większego wysiłku, choćby zaangażowania poznawczo-intelektualnego i emocjonalno-duchowego w mniej lub bardziej wysublimowanych formach (KOSIEWICZ 2010). Oczywiście ta „przeżyciowa” forma odwiedzin w muzeach w poważnym stopniu jest wspierana stopniem zachowania i wartością zabytku. Szczególnie istotny wydaje się w tym wypadku stopień autentycznej substancji architektonicznej (ROUBA 2000). Ale również należy pamiętać, że polityka tożsamościowa tak zwanych liberalnych demokracji spowodowała, że dziś każdy może na własny sposób doświadczać i przeżywać takie miejsca, oczekując – a nawet żądając – traktowania swojego podejścia na równi z innymi (CHAKRABARTY 2014).

Należy zauważyć, że nawet przez katolickich teoretyków muzealna przestrzeń sakralna nie jest postrzegana tylko w perspektywie ewangelizacyjnej

misji Kościoła (KNAPIŃSKI 1994), choć zauważa się, że obiekty te mogą służyć „pobożności religijnej i stanowią źródło natchnienia dla dalszej twórczości artystycznej, przeznaczonej do kultu religijnego oraz prywatnego nabożeństwa wiernych” (SMOLEŃ 1961), a także wspomagają indywidualne przeżycia religijne (PYKA 2006). Turyści odwiedzający zabytkowe świątynie wielokrotnie pytają o dawne i współczesne ich funkcje liturgiczne. Można wnioskować, że dla nich niewątpliwie istotne jest zachowanie walorów estetycznych, ale w przypadku obiektów sakralnych nie mniej istotne są również względy zachowania ich pierwotnej funkcji (ZIELIŃSKI 2015).

Muzealne kaplice i cmentarze

Na terenie pierwotnego zamku krzyżackiego w Malborku była jedna kaplica - zbudowana wzorem innych krzyżackich obiektów tego rodzaju w centralnej części siedziby komturstwa - na piętrze północnego skrzydła konwentu. Służyła ona niewielkiej załodze. Do czasu przeniesienia z Wenecji do Malborka krzyżackiej stolicy była to jedyna świątynia w obrębie malborskiej warowni. Od połowy (lub najpóźniej od schyłku) XIV wieku obiekt ten był określany mianem kościoła. Zmiana znaczenia tego obiektu z prowincjonalnego na stołeczne w krótkim czasie spowodowała, że w rozbudowywanym kompleksie na Zamku Wysokim stopniowo ufundowano kolejne kaplice. Najpierw, w trakcie rozbudowywania dotychczasowej kaplicy, uzyskano pod nią przestrzeń pod kaplicę św. Anny - która stała się niebawem nekropolią wielkich mistrzów krzyżackich. Niemal dwukrotnie powiększona kaplica konwentualna pod wezwaniem najprawdopodobniej Najświętszej Marii Panny stała się główną świątynią zakonu. Kaplica św. Anny stała się wtedy niejako cokołem dla rozbudowywanego kościoła zamkowego, z kolosalną figurą patronki zakonu, pokrytą złoconą i wielobarwną mozaiką (POSPIESZNA 2015, 2016).

W trakcie tych intensywnych inwestycji w poł. XIV wieku najprawdopodobniej została wzniesiona również prywatna kaplica wielkich mistrzów pw. św. Katarzyny na piętrze ich rezydencji usytuowanej już na Zamku Średnim - Pałacu Wielkich Mistrzów (JÓZWIAK, TRUPINDA 2011).

Ze schyłku XIV wieku pochodzą pierwsze informacje o kaplicy św. Bartłomieja w części wschodniej Zamku Średniego. W czasach przynależności zamku do Rzeczypospolitej była to kaplica pw. św. Wojciecha.

W obrębie Zamku Wysokiego znajdował się cmentarz, tuż przy kaplicy św. Anny. Od XIX wieku ta przestrzeń jest prezentowana jako cmentarz

- w formie sepulkralnego lapidarium. Cmentarz ten jest położony na tarasie wschodnim Zamku Wysokiego, na głównej trasie zwiedzania. Zgromadzono tu kilkanaście płyt nagrobnych sprowadzonych z dawnych ziem pruskich (fot. 4). W ten sposób historyczny cmentarz z czasów krzyżackich do dziś informuje turystów o dawnej swojej funkcji.

Fot. 4. Obecny stan cmentarza z widokiem zasłoniętego portalu południowego kaplicy św. Anny (stan: VI 2016 r.)
Fot. L. Okoński

Na Zamku Niskim przynajmniej od 1358 roku znajdowała się ponadto kaplica św. Wawrzyńca. Obiekt ten w stosunkowo dobrym stanie zachował się do naszych czasów, w przeciwieństwie do kościoła św. Mikołaja, położonego przy Nogacie na terenie zewnętrznego Przedzamcza, który się nie zachował. Przy kościele św. Wawrzyńca jest usytuowany kolejny cmentarz, słabiej niż poprzedni wyeksponowany, choć znajduje się na obszarze stałego dużego gromadzenia się turystów na dziedzińcu Przedzamcza (Zamku Niskiego), naprzeciw bramy wejściowej na Zamek Średni. Na początku XX wieku został tu zaaranżowany, analogicznie jak przy kaplicy św. Anny, cmentarz. O tym przeznaczeniu skrawka terenu świadczą płyty nagrobne zawieszane na ścianie kościoła (fot. 5).

Fot. 5. Teren cmentarza przy kościele św. Wawrzyńca (stan: VI 2016 r.)

Fot. L. Okoński

Wnętrze głównego kościoła zamkowego otrzymało bogaty wystrój plastyczny (częściowo zachowany do dziś). Składają się nań rzeźbione zworniki, kapitele słupów, wsporniki, 20 figur przyściennych niemal naturalnej wielkości oraz płaskorzeźby w strefie blend arkadowych. Najbardziej niezwykłą częścią wystroju rzeźbiarskiego kościoła NMP była figura Marii z Dzieciątkiem, wykonana ze sztucznego kamienia i umieszczona w niszy na wschodniej elewacji prezbiterium. Ośmiometrowa figura do czasu jej zniszczenia w 1945 roku była największą średniowieczną rzeźbą w Europie (SCHMID 1926, SKIBIŃSKI 1982, KILARSKI 1988, GRZYBOWSKI 1993, POSPIESZNA 2015, 2016). Takie monumentalne wolno stojące figury należały w średniowieczu do wyjątków. W rzeźbie malborskiej niezwykła była także jej dekoracja wykonana techniką mozaikową. Poza figurą malborską w późnym średniowieczu na północ od Alp technikę tę zastosowano zaledwie w dwóch przypadkach – w katedrze praskiej oraz w dawnej katedrze pomezkańskiej w Kwidzynie (TORBUS 2016).

Kaplica św. Anny była pierwszym wnętrzem wykończonym w trakcie wielkiej kampanii budowlanej z lat 1331–1344. Wiadomo też, że w roku 1341 pochowano tu wielkiego mistrza Dietricha von Altenburg. Był to pierwszy pochówek, który zainicjował tradycję grzebania w tym miejscu

wielkich mistrzów². Najpóźniej w tym roku kaplica musiała być już wykończona i konsekrowana. Umieszczono w niej trzy ołtarze, oddzielone od zachodnich przesł drewnianą kratą. Trasa komunikacyjna i droga procesji funeralnych, prawdopodobnie w trakcie których publicznie ukazywano 15 września relikwie krzyża świętego, prowadziła przez dwa portale kaplicy św. Anny.

Wedle zapisów wizytatorów biskupich w 1649 roku kaplica św. Anny była porzucona i sprofanowana gwałtem dokonany przez jakiegoś młynarza (JÓZEFczyk 2012)³. Jezuita uzyskał u króla Jana Kazimierza przywilej na zarządzanie kościołem zamkowym i związaną z nim kaplicą św. Anny 7 listopada 1652 roku. Nie doszło jednak do przejęcia tych obiektów. Dopiero w 1707 roku jezuita otrzymał przywilej królewski, na mocy którego przystąpił do remontu kaplicy, która była wtedy „zbiornikiem wszelkich brudów, tak fizycznych jak moralnych i jaskinią zbrojców”. W 1697 roku za stacjonującymi w Malborku saskimi żołnierzami przybyło sporo kobiet lekkich obyczajów. Miejszem ich schadzek stała się właśnie ta kaplica (WOJTKOWSKI 2012). Biskup chełmiński w 1708 roku wystawił dokument, który precyzował warunki zarządzania kaplicą św. Anny przez jezuitów. Głównym ich zadaniem była rekoncyliacja kaplicy, do której doszło już 15 stycznia 1708 roku (ZAWADZKI 2013, JÓZEFczyk 2015, HOCHLEITNER 2016).

Jednym z najstarszych wyobrażeń kompleksu sakralnego na Zamku Wysokim jest widok z grupą wędrowców podziwiających kościół NMP, który znalazł się w albumie widoków i planów Friedricha Fricka (FRICK 1965). Można przyjąć, że ten obraz kościoła i kaplicy św. Anny nie został zmieniony od czasu, gdy opiekowali się nią jezuita. Potwierdzają to przypuszczenie źródła pisane z początku XIX wieku, a także dokumentacja fotograficzna z II połowy XIX wieku (SKIBIŃSKI 1982).

Po 1772 roku nowa sytuacja polityczna ograniczyła pełnienie dotychczasowych funkcji sakralnych nie tylko w kaplicy św. Anny (JODKOWSKI 2016). Prace remontowe prowadzone na zamku w Malborku w latach 1817–1850 objęły część Zamku Średniego, ale też realizowane były w obrębie kaplicy św. Anny, żeby zabezpieczyć ją przed dalszą dewastacją (DOBRY

² Pochowani tu zostali kolejno: Dietrich von Altenburg (zm. 1341), Hinrich Dusemer (zm. 1353), Winrich von Kniprode (zm. 1382), Konrad Zöllner von Rotenstein (zm. 1390), Konrad von Wallenrod (zm. 1393), Konrad von Jungingen (zm. 1407), Ulrich von Jungingen (zm. 1410), Heinrich von Plauen (zm. 1429), Michael Kuchmeister (zm. 1422), Paul von Rusdorf (zm. 1441) i Konrad von Erlichshausen (zm. 1449) – (SCHMID 1955).

³ Pierwszy akt profanacji tej kaplicy miał tu miejsce już pod koniec XV w. (JÓZWIĄK, TRUPINDA 2011).

2015). W latach 1821–1823 prace te nabrały tempa dzięki sfinansowaniu ich przez arcybiskupa warmińskiego Józefa von Hohenzollern-Hechigen, biskupa chełmińskiego Ignacego Wincentego Stanisława von Mathy oraz malborskiego proboszcza Jana Zamoyskiego.

Fot. 6. Rzeźba rycerza na tle polichromii poświęconej poległym Krzyżakom pod Grunwaldem

Źródło: album, tzw. Marienburger Baujahr z 1911 r., fot. 2
(Archiwum Muzeum Zamkowego w Malborku)

Gruntowna renowacja Zamku Wysokiego, przygotowywana przez Hermanna Blankensteina w latach 1865–1872 i przeprowadzana od 1882 roku pod kierunkiem Konrada Steinbrechta, objęła również kaplicę św. Anny (STEINBRECHT 1883). Wnętrze kaplicy w okresie międzywojennym zostało zaprojektowane z pewną myślą przewodnią, która realizowała ówczesną pruską politykę historyczną. W ostrołukowym oknie wschodnim znajdował się witraż ze św. Jerzym w tondzie, poniżej umieszczono herby wielkich mistrzów Lutra z Brunszwiku i jego następcy Dietricha von Altenburg, a w oknach bocznych postacie aniołów, które symbolizowały obrońców wiary chrześcijańskiej. W sklepieniu nad mensą ołtarzową umieszczono zwornik z Barankiem Bożym w otoczeniu czterech mniejszych zworników z symbolami Ewangelistów. Nad płytą grobową wielkich mistrzów, wykonaną z szarego piaskowca gotlandzkiego, umieszczono zwornik z płasko-

rzeźbą przedstawiającą św. Annę z Maryją, dalej zwornik z głową Chrystusa, na trzecim zworniku herb zakonu. Przy ścianach ustawiono stalle drewniane, a na ścianach zawieszono tarcze z herbami wielkich mistrzów. Przestrzeń chórową od przejścia oddzielała artystyczna krata neogotycka. Na posadzce części chórowej znajdowały się, jak i obecnie, trzy płyty nagrobkowe poświęcone pierwszym wielkim mistrzom tu pochowanym. Obok płyty środkowej z poziomu posadzki jest wejście do obszernej komory grobowej, z zamurowaną częścią północną. Na osi tej płyty jest wykuty w cegle, na głębokość kilkunastu metrów, szyb grobowy. Na zachodniej ścianie tarczowej umieszczono wotywny obraz rozpoczęty przez Heinricha Schapera, po jego śmierci ukończony w 1914 roku przez Friedricha Schwartinga. Obraz poświęcony był Krzyżakom poległym w bitwie pod Grunwaldem. Patron rycerstwa, św. Jerzy polecał dostojników krzyżackich opiece Maryi z Dzieciątkiem. Na posadzce pod tym obrazem Steinbrecht ustawił cenotaf grobowy nakryty płytą z rzeźbą rycerza, poświęcony poległym Krzyżakom pod Grunwaldem (fot. 6).

Ochrona konserwatorska

Ze względu na historyczny i artystyczny charakter każdego zabytkowego obiektu istotne jest zachowanie różnorodnych elementów jego autentyczności, które stają się muzealnym eksponatem tak w zakresie wystroju stałego, poczynając od ceglanych flizów, płyt nagrobnych (również tych zatartych), przez odsłonięte wązki ceglane czy odsłonięte polichromie, aż po wyposażenie ruchome obiektów sakralnych. Te aspekty ochrony zabytkowych budowli od przynajmniej 150 lat są konsekwentnie przestrzegane w malborskiej warowni.

Kaplica św. Anny nie doznała tak wielkich szkód jak kościół NMP podczas ostrzału artyleryjskiego zamku w roku 1945 (fot. 7). Jednakże zburzenie wschodniej partii kościoła zamkowego spowodowało odsłonięcie grzbietu muru tuż nad kruchtą południową, co naraziło kaplicę św. Anny na zacieki⁴. Po zakończeniu działań wojennych przez kilka lat zdarzało się, że fragmenty rzeźbiarskiego wystroju portali traktowano jak pamiątki i zabierano z ruin zamku.

⁴ Do odbudowy zburzonych partii kaplicy św. Anny i kościoła zamkowego przystąpiono w 1957 r.; 10 lat później założono dach kościoła; w 1981 r. rozpoczęto rekonstrukcję zniszczonych partii sklepienia kaplicy (KILARSKI 2007).

Fot. 7. Zniszczenia wojenne zamku – w centralnym miejscu zawalony kościół NMP (ok. 1946 r.)
Źródło: Archiwum Muzeum Zamkowego w Malborku

W ostatnich latach największym wyzwaniem okazała się restauracja kościoła zamkowego w Malborku, brutalnie zniszczonego na początku roku 1945 (zawalony dach, zniszczone sklepienia oraz część prezbiterialna obiektu). Zniszczenia objęły także znajdującą się poniżej kaplicę św. Anny, której wnętrze zostało zasypane tonami gruzu. Pierwsze prace porządkowe, pomijając rozminowanie i uporządkowanie terenu przez wojsko, objęły jedynie odgruzowanie i doraźne zabezpieczenie części elementów architektonicznych. W trakcie ich prowadzenia wyselekcjonowano z gruzowiska detale architektoniczne oraz zachowane fragmenty wyposażenia. Kompleksowe działania konserwatorskie interesującej nas części Zamku Wysokiego podjęto dopiero od 1966 roku. W efekcie tych prac wszystkie zniszczone partie zewnętrzne korpusu kościoła i kaplicy św. Anny zostały odbudowane, przykryto przestrzeń kościoła żelbetowym stropem, a całość nakryto wysokim dachem o konstrukcji stalowej z pokryciem ceramicznym. We wnętrzu między innymi zabezpieczono elementy dekoracji architektonicznej ścian. W 1971 roku Maciej Kilarski przedstawił pierwszy program prac konserwatorskich z planem przyszłościowego zagospodarowania wnętrza sakralnych północnego skrzydła Zamku Wysokiego. W trakcie wieloletniej dyskusji został wreszcie opracowany program działań konserwatorskich w 2012 roku, który zakładał:

- pełną konserwację zachowanych elementów historycznych;
- odtworzenie części brakujących elementów niezbędnych do zamknięcia przestrzeni wnętrza kościoła w celu nadania mu integralności (odbudowa sklepienia i posadzki z czasów średniowiecznych);
- pozostawienie w obecnym stanie pozostałych elementów wnętrza, bez jego rekonstrukcji (JONAKOWSKI 2016).

Próba rekapitulacji

Ostatnio zrealizowane i zakończone w kwietniu 2016 roku spektakularne prace konserwatorskie w zespole kościoła Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku upoważniają do postawienia pytania, właściwie w jakim stopniu w ofercie turystycznej tego obiektu jest prezentowane dziedzictwo sakralne? Wydaje się, że współczesne losy pochówków w malborskiej kaplicy św. Anny zasługują na reinterpretację dotychczasowej wiedzy. Z jednej strony sugerują to ostatnio zakończone prace konserwatorskie, poprzedzone żmudnymi badaniami archeologicznymi. Po wtóre jednak oczekiwania współczesnych turystów zmiernają bardziej do osobistych przeżyć, a także oczekują możliwości zmierzenia się z ciągle obecną i żywą historią.

Opisywane obiekty sakralne należy postrzegać jako semantyczne obszary komunikacji. Przede wszystkim ważnym komunikatem jest sama forma architektoniczna kościoła NMP i kaplicy grobowej wielkich mistrzów, w której obecnie są pochowani jedynie jezuicy zakonnicy oraz rodzina ich wielkiego opiekuna Rexina. Ten komunikat jednak dla samego turysty nie jest tak oczywisty. Odrestaurowana ostatnio przestrzeń kaplicy św. Anny odsłoniła między innymi malowidło z początku XX wieku z zawartym wyraźnym komunikatem ideologicznym, który służył niemieckiej polityce historycznej. Oczywiście te wątki będą właściwie rozpoznane przez znawców zagadnienia, niemniej przekaz przewodnicki w takich miejscach ma do wypełnienia ważną rolę dydaktyczną.

Interesującym przykładem z ostatnich poszukiwań muzealnych w Malborku jest przykład stopniowego aranżowania w duchu sakralnym kaplicy wielkich mistrzów krzyżackich. Otóż kaplica św. Katarzyny przez wiele ostatnich dziesięcioleci nie była eksponowana w pierwotnej formie. W trakcie zwiedzania turysta był tylko informowany o pierwotnym przeznaczeniu tej przestrzeni. W 2012 roku ta sytuacja zasadniczo zmieniła się, gdy został zawieszony nad mensą gotycki polichromowany krucyfik (ok. 1490 r., de-

pozyt z Parafii św. Jana w Malborku, fot. 8). Ta zmiana spowodowała, że w następnych miesiącach w tym wnętrzu zawieszono drewnianą banderolę polichromowaną z napisem: „*Amor meus crucifixus*” pochodzącą z kościoła NMP, a na ścianach zawieszono dwa obrazy z przedstawieniem „Pokłonu Trzech Króli”; jeden namalowany na desce (schyłek XVI w.), drugi na podłożu miedzianym (z XVII w.). Dziś nikt ze zwiedzających nie ma wątpliwości co do dawnej funkcji pomieszczenia. Warto odnotować, że dwukrotnie od tego czasu była sprawowana w tej kaplicy msza święta.

Fot. 8. Przestrzeń kaplicy św. Katarzyny w Pałacu Wielkich Mistrzów (stan: V 2013 r.)
Fot. L. Okoński

Malborskie groby oraz zastosowane w ofercie muzealnej formy prezentacji cmentarzy przede wszystkim stanowią ważną informację o społecznej i emocjonalnej przestrzeni stworzonej dla zmarłych w okresie średniowiecza i nowożytności. Dla wielu turystów są one świadectwem cywilizacji zachodnioeuropejskiej, ale także w jakimś stopniu są one również swoistym łącznikiem między współczesnością a przeszłością (TANAŚ 2008). Poprzez prezentację tych tematów i wyeksponowanie sakralnych przestrzeni przez Muzeum Zamkowe w Malborku, a także konkretne zachowania turystów odnotowywane w tych miejscach możemy dużo dowiedzieć się o współczesnych odbiorcach naszej kultury. Przykładowo, w okolicach 1 listopada

od lat w kaplicy św. Anny są pozostawiane płonące lampki, zaś wielu malborskich przewodników (firma zewnętrzna) sugeruje turystom, aby w odremontowanym kościele NMP mężczyźni przebywali bez okrycia głowy. W pewnym stopniu sakralny wymiar tej części kościoła spowodował, że nikt nie zgłaszał jakichkolwiek wątpliwości wobec odprawianej w jej wnętrzu mszy świętej, na uroczystym zakończeniu realizacji projektu konserwatorskiego 17 kwietnia 2016 roku. Warto podkreślić, że ta uroczysta eucharystia miała charakter symboliczny, gdyż była koncelebrowana przez kilku księży, w tym wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego dra Bruno Platerra, pod przewodnictwem ordynariusza miejsca bpa elbląskiego dra Jacka Jezierskiego (fot. 9). Dopiero po mszy świętej nastąpiły właściwe uroczystości związane z przyjęciem prac konserwatorskich przez pana ministra Jarosława Sellina i ambasadora Norwegii.

Fot. 9. Eucharystia w kościele zamkowym w trakcie uroczystości zakończenia prac konserwatorskich (17 IV 2016 r.)

Fot. L. Okoński

Na koniec warto dodać, że malborscy muzealnicy od kilku lat poszukują skutecznych sposobów oddziaływania na zmysły odwiedzających zamek gości – nie tylko w kuchni na Zamku Wysokim – a także w przestrzeniach sakralnych. W ten sposób przekazywana i doświadczana wiedza odwołuje się do zmysłów: wzroku (zabytkowe przestrzenie i wyposażenie), słuchu (w kościele NMP jest odsłuchiwany chorał gregoriański), węchu

(w tymże kościele roznosi się subtelnie woń z naturalnych ziół, które wydobywają się z ukrytego trybularza) i dotyku (część eksponatów turyści mogą dotykać).

BIBLIOGRAFIA

- BURY M., GOŁEMBNIK A., 2016, *Wstępne wyniki interdyscyplinarnych badań archeologicznych krypty „jezuickiej” w kaplicy św. Anny*, [w:] *Kaplica św. Anny na Zamku Wysokim w Malborku. Dzieje, wystrój, konserwacja*, J. Hochleitner, M. Mierzwiński (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- CHAKRABARTY D., 2014, *Muzeum w społeczeństwach późno demokratycznych. Dwa modele demokracji*, tłum. E. Klekot, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, 1.
- DOBRY A., 2015, *Działalność Zarządu Odbudowy Zamku w Malborku w latach 1817–1945*, [w:] *Przywracanie historii. Losy malborskich zbiorów po II wojnie światowej*, katalog wystawy, A. Siuciak (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- FRICK F., 1965, *Schloss Marienburg in Preussen. Das Ansichtenwerk von Friedrich Gilly und Friedrich Frick*, 1799, 1803, neu hg. von W. Zalewski, Galtgarben Verlag, Göttingen, Düsseldorf.
- GRZYBOWSKI A., 1993, *Geneza Kolosa Malborskiego*, „Ikonoteka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego”, 6.
- HAFTKA M., 1998, *Zamek w Malborku na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO*, Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- HOCHLEITNER J., 2016, *Dzieje kaplicy św. Anny w czasach staropolskich*, [w:] *Kaplica św. Anny na Zamku Wysokim w Malborku. Dzieje, wystrój, konserwacja*, J. Hochleitner, M. Mierzwiński (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- JODKOWSKI M., 2016, *Katolicka świątynia pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny na zamku krzyżackim w Malborku w XIX wieku (do 1882 r.)*, [w:] *Rewitalizacja zespołu kościoła Najświętszej Marii Panny w Malborku*, J. Hochleitner (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- JONAKOWSKI M., 2016, *Poszukiwanie koncepcji odbudowy wnętrza kościoła Najświętszej Marii Panny*, [w:] *Kościół Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku. Dzieje, wystrój, konserwacja*, J. Hochleitner, M. Mierzwiński (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- JÓZEFczyk M., 2012, *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku*, t. 1, Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- JÓZEFczyk M., 2015, *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVIII wieku*, t. 1, Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- JÓZEWIAK S., TRUPINDA J., 2011, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309–1457)*, Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- KILARSKI M., 1988, *Figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z kościoła zamkowego w Malborku. Studium techniczno konserwatorskie*, [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, PWN, Warszawa.
- KILARSKI M., 2007, *Odbudowa i konserwacja zespołu zamkowego w Malborku w latach 1945–2000*, Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- KNAPIŃSKI R., 1994, *Ewangelizacyjna rola sztuki kościelnej w świetle instrukcji Papieskiej Komisji ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła z dnia 15 października 1992 r.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 63.
- KOSIEWICZ J., 2010, *Rozważania o duchowości i spirytualizmie w turystyce*, [w:] *Współczesne podróże kulturowe*, M. Kazimierczak (red.), Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań.

- MAŃKUS R., 2016, *Ochrona dziedzictwa czy troska o zwiedzających?* [w:] *Wyzwania turystyki kulturowej w Malborku*, J. Hochleitner (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- MIERZWIŃSKI M., 2004, *Zamek malborski w latach 1945–1960*, „Studia Zamkowe”, 1.
- MIKOS VON. ROHRSCHEID A., 2013, *Religia jako przedmiot poznawczych zainteresowań turysty. Analiza fenomenu i ofert kulturowej turystyki religijnej*, „Turystyka Kulturowa”, 5.
- POSPIESZNA B., 2015, *Z piasku i popiołu „kegin Unser Libin Frouwainbilde”*. *Sztuka mozaiki w państwie zakonnym w Prusach*, [w:] *Monumentalna figura Madonny na kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, J. Hochleitner (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- POSPIESZNA B., 2016, *Historia mozaikowej figury Madonny z Dzieciątkiem z zewnętrznej niszy chóru kościoła zamkowego w Malborku*, [w:] *Kościół Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku. Dzieje, wystrój, konserwacja*, J. Hochleitner, M. Mierzwiński (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- PYKA H., 2006, *Dzieje muzeów diecezjalnych w Polsce od czasów powstania do chwili obecnej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 85.
- ROUBA B.J., 2000, *Pielęgnacja świątyni*, Toruńskie Wyd. Diecezjalne, Toruń.
- SCHMID B., 1926, *Unser lieben Frauen Bild hinter dem Chore*, „Ostdeutsche Monatshefte”, 7/2.
- SCHMID B., 1955, *Die Marienburg. Ihre Baugeschichte*, K. Hauke (hrsg.), Holzner, Würzburg.
- SKIBIŃSKI Sz., 1982, *Kaplica na Zamku Wysokim w Malborku*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań.
- SMOLEŃ W., 1961, *Projekt statutu i regulaminu muzeum diecezjalnego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2.
- STEINBRECHT C., 1883, *Restaurationsarbeiten an der Marienburg*, „Centralblatt der Bauverwaltung”, 49.
- STRÓŻEWSKI W., 1989, *O możliwości sacrum w sztuce*, [w:] *Sacrum i sztuka*, N. Cieślińska (red.), Znak, Kraków.
- SZALBOT M., 2004, *Na pograniczu sacrum i profanum. Przestrzenie ludyczne współczesnego miasta*, [w:] *Sfera sacrum i profanum w kulturze współczesnych miast Europy Środkowej*, A. Kosecki, A. Stawarz (red.), Wyd. Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta i Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Warszawa–Pułtusk.
- TANAŚ S., 2005, *Cmentarze jako obiekt zainteresowań turysty oraz miejsce spędzania wolnego czasu*, „Turystyka i Rekreacja”, 1.
- TANAŚ S., 2008, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstęp do tanatoturystyki*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- TORBUS T., 2016, *Kościół NMP jako główna świątynia państwa krzyżackiego*, [w:] *Kościół Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku. Dzieje, wystrój, konserwacja*, J. Hochleitner, M. Mierzwiński (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.
- WOJTKOWSKI J., 2012, *Dzieje malborskiej rezydencji Towarzystwa Jezusowego 1647–1744. Z rękopisu H 11 Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie*, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM, Olsztyn.
- ZAWADZKI W., 2013, *Zakony Pomezanii w XVII–XIX wieku*, Studio Poligrafii Komputerowej SQL, Olsztyn–Elbląg.
- ZIELIŃSKI M., 2015, *Świątynia jako miejsce ekspozycji dzieł sztuki sakralnej na przykładzie kościoła poddominikańskiego pw. Świętych Piotra i Pawła w Chełmnie*, [w:] *Funkcje muzeum współcześnie. Wyzwania i interpretacja oferty muzealnej*, J. Hochleitner, W. Połom-Jakubowicz (red.), Wyd. Muzeum Zamkowe, Malbork.